

ВПЛИВ ЦІННІСНИХ СТАВЛЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті проаналізовано залежність розвитку соціального капіталу суспільства від його цінностей. Зосереджено увагу на активності та довірі як основних якостях особистості, необхідних у суспільстві з високим рівнем розвитку соціального капіталу.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, ціннісні ставлення, соціальний капітал, активність, довіра, суспільство, проактивна особистість.

В статье проанализирована зависимость развития социального капитала общества от его ценностей. Сосредоточено внимание на активности и доверии как основных качествах личности, необходимых в обществе с высоким уровнем развития социального капитала.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, ценностные отношения, социальный капитал, активность, доверие, общество, проактивная личность.

The article analyzes the dependence of society's social capital on its values. The emphasis is on activity and confidence as the key personality traits needed in a society with high levels of social capital.

Key words: values, value orientations, value attitudes, social capital, activity, trust, society, proactive personality.

У психолого-педагогічних дослідженнях проблема цінностей як важлива складова особистості й суспільства завжди займала одне з чільних місць. Цінності – це певна ієрархічна система зразків поведінки, ідеалів, моральних норм і цілей, якими керується кожна окремо взята особистість у різних аспектах свого життя (в міжособистісному спілкуванні, професійній сфері, в сім'ї та щоденній поведінці) [1, с. 354]. Явища та предмети дійсності постають як цінності лише тоді, коли мають практичну необхідність, коли їх корисність та значущість є безсумнівними як для окремої людини, так і для суспільства загалом [2, с.197].

На цінностях масового суспільства акцентували свою увагу такі науковці, як Т. Адорно, Г. Арендт, Ю. Бабінов, Ж. Бодрійяр, М. Бойчук, Ю. Габермас, Е. Гелнер, О. Гриценко, Е. Канетті, А. Карась, А. Кочетков, Х. Ортега-і-Гассет, Я. Пасько, Р. Патнем, В. Райх, М. Рябчук, С. Сігеле, Г. Тард, Е. Фромм, М. Хевеші, О. Якубовський. Водночас багато аспектів аксіологічної проблематики залишаються недостатньо дослідженими, серед них і проблема ролі цінностей якості життя та «соціального капіталу» в умовах

функціонування масового суспільства. На думку Д. Белла та Е. Шилза, масове суспільство значною мірою розширило соціальні зв'язки та взаємодії між людьми. Суспільство має центральну зону – явище сфери цінностей, символів та уявлень, які є основною зоною у структурі суспільства й регулюють його життєдіяльність загалом.

Метою даної статті є обґрунтування взаємозв'язку цінностей суспільства, які виявляються у ціннісних ставленнях окремих його членів та соціального капіталу, що репрезентує зв'язки між ними.

Ціннісні орієнтації, на відміну від цінностей, є базовими установками для прийняття рішень і регуляції поведінки. Суб'єктивний вибір тих чи інших цінностей – це початок визначення їх ієрархії: сім'я, багатство, творчість, кар'єра, честь, совість, здоров'я, турбота про інших тощо. Для кожної людини така ієрархія є індивідуальною. Безперечно, ціннісні орієнтації, притаманні одній конкретній людині, не повинні суперечити одна одній. Власне така їх узгодженість і несуперечливість є показником стійкості особистості [3, с. 103].

У системі ціннісних орієнтацій кожної людини відбуваються зміни, тобто існує своя динаміка й розвиток. Ціннісні орієнтації не є чимось вродженим, вони формуються під впливом уже наявних здібностей, інтересів та актуальних потреб людини.

Ставлення свідчить про суб'єктивність, упередженість людини, вибірковість переваги одних цінностей над іншими. Тобто, серед прийнятих у суспільстві цінностей кожен індивід вибирає найбільш важливі для себе та орієнтується на них [4, с. 338].

Для окремої людини ціннісне ставлення є «смысловим переломленням соціального досвіду індивіда, що лежить в основі системи особистісних смислів», тобто ціннісне ставлення виникає у результаті життєдіяльності, соціального досвіду людини. Чим активніша особистість, тим більше виражається її ціннісне ставлення, яке є не лише динамічним, а й мінливим.

Ставлення людини відображає її переваги щодо певної системи цінностей і відповідає характеру структури особистості. Ціннісні ставлення мають дві складові:

- суспільну, представлену ідеалами соціуму, культури;
- індивідуальну, що відображає наявність активної внутрішньої позиції особистості, заснованої на її переживанні й прийнятті (відкиданні) суспільних ідеалів і цінностей.

На думку В. Сластьоніна, ціннісне ставлення формується під впливом реальної життєвої практики за наявності *внутрішньої активності* людини, тоді як сутність самого процесу формування ціннісного ставлення відображає перехід від загальнозначущої цінності до особистісно значимої [5, с. 18].

Одним з перших, хто поставив на перше місце особистості її активність, давши спеціальну назву – проактивність (на противагу постулату реактивності, на якому будується весь біхевіоризм), був Г. Олпорт. Згідно з його уявленнями про проактивність психіки людини, між подразниками, що впливають на людину, і її реакцією на ці подразники лежить вільна незалежна воля. Тобто, ми самі вибираємо свою реакцію на ті чи інші дії. Альтернативою проактивності є

реактивність, коли вибір визначається зовнішніми обставинами, стимуляцією.

Термін «проактивний» було введено В. Франклом на позначення людини, яка бере відповідальність за себе й своє життя за певних обставин. У цьому розумінні поняття проактивного широко використовується в популярній літературі з менеджменту. Стівен Кові в книзі «Сім навичок високоєфективних людей» назвав проактивність однією з необхідних навичок успішної людини. Тобто, бути *проактивною особистістю* означає усвідомлювати свої глибинні цінності та цілі й діяти згідно зі своїми життєвими принципами, незалежно від умов та обставин.

Ф. Фукуяма вважає, що активність (разом із довірою і справедливістю) – одна із найважливіших ознак соціального капіталу на макро-, мезо- та мікрорівнях. Він, зокрема, наголошує: «Довіра, що виникає всередині суспільства, визначається як очікування постійної, чесною, орієнтованою на спільно визначені цінності поведінки з боку інших членів цього суспільства» [6]. Суспільства з високим рівнем довіри, на його думку, активніші, схильні до створення добровільних асоціацій та займають проміжне становище між родиною та державою (благодійні організації, професійні об'єднання). Фукуяма також описує суспільства, які страждають від повної відсутності соціального капіталу, який міститься в таких елементах суспільної організації, як соціальні мережі, норми взаємності та довіри, що створює необхідні умови для координації та співробітництва у цілях отримання взаємної користі. У таких суспільствах немає ні міцних родинних зв'язків, ні сильних добровільних асоціацій, які ґрунтуються на родинних стосунках, а тому вони не можуть забезпечити плідотворне підґрунтя для економічної активності ні в межах сімейного бізнесу, ні в структурах великих організацій. Причини обмеженості соціальним капіталом специфічні для кожного суспільства й обумовлені його культурою та історією. І найголовніше – наявність та запас соціального капіталу в «колективній пам'яті» суспільства залежить від особливостей історичного розвитку держави, яке визначає її культурні традиції. До речі, накопичення соціального капіталу припускає послідовність розвитку, засвоєння цінностей старшого покоління: все це й утворює культуру як джерело довіри та співробітництва [7, с. 219].

На сучасному етапі економічного розвитку все більше науковців і практиків відзначають, що соціальний капітал, на відміну від фінансового, може дати гарантії стійкості суспільства.

Вагомий внесок у дослідження категорії «соціальний капітал» зробив Р. Патнем. Він стверджував, що «...громадянське суспільство характеризується активною й орієнтованою на суспільні цілі позицією громадян, егалітарними політичними відносинами і заснованими на довірі й співпраці суспільними відносинами». Усе це в сукупності він узагальнює під поняттям «соціальний капітал» – «...ступінь залученості особи до соціальної мережі, рівень довіри, цінності та норми взаємності, властиві членам цієї мережі».

Концепція соціального капіталу Р. Патнема складається з трьох компонентів: моральних принципів і норм, соціальних цінностей (особливо, довіри) і соціальної інфраструктури (насамперед добровільних асоціацій).

Рамки з питань соціального капіталу (*Social Capital Implementation Framework, SCIF*) Світового Банку передбачають п'ять вимірів соціального капіталу:

1. Групи та мережі – зібрання людей, які розвивають і захищають особисті відносини, що покращують добробут.

2. Довіра та солідарність – елементи міжособистісної поведінки, яка сприяє більшій згуртованості й надійнішим колективним діям.

3. Колективна діяльність і співпраця – здатність людей працювати разом заради розв'язання проблем громади.

4. Соціальна згуртованість та включення – знижує ризик виникнення конфліктів і сприяє рівному доступу до благ.

5. Інформація та комунікація – руйнують негативні прояви соціального капіталу, а також покращують соціальний капітал через поліпшення доступу до інформації.

Уперше термін «соціальний капітал» вжив державний наглядчик сільських шкіл Західної Вірджинії Л. Дж. Ханіфан (Lyda Judson Hanifan, 1916) у статті про місцеву підтримку сільських шкіл. «Людина соціально беззахисна, якщо вона залишилася наодинці. Навіть зв'язки з членами сім'ї не в змозі задовольнити бажання кожної нормальної людини бути з товаришами, бути частиною групи більшої, ніж сім'я. Якщо ж вона входить у контакт зі своїм сусідом, а вони разом – з іншими сусідами, відбувається акумуляція соціального капіталу, що може задовольнити її соціальні потреби і стане підґрунтям для суттєвого поліпшення умов життя всієї спільноти. Спільнота виграє від співробітництва всіх її складових, а людина через кооперацію відчує переваги взаємодопомоги, співчуття і дружніх стосунків зі своїми сусідами» [8, с.130-131]. Соціальний капітал Ханіфан пов'язав із соціальною згуртованістю та особистим внеском у спільноту, а також відзначив важливість залучення громади для створення хорошої школи.

Навчальний заклад, в якому велика увага приділяється налагодженню партнерських стосунків між школою та всіма ресурсами, що існують в громаді, – це громадсько-активна школа (ГАШ). У ГАШ значна увага приділяється освітнім, соціальним та оздоровчим послугам, розвитку молодіжного руху та залученню громадян, покращенню навчання учнів, зміцненню родини та відносин між мешканцями громади. Школи стають відкритими освітніми і культурними центрами, а також центрами відпочинку для осіб будь-якого віку. Використовуючи загальноосвітні школи як громадські центри, ГАШ залучають нових партнерів, тим самим створюючи великий спектр послуг для дітей, молоді, сімей та громад. Тому діяльність ГАШ позитивно впливає не лише на самооцінку молодих людей, а й на розвиток громади в цілому.

Висновки. Категорія «цінності» та похідні від неї поняття не можуть існувати поза людиною і суспільством. Індивідуальна складова ціннісних ставлень відображає наявність активної внутрішньої позиції особистості, заснованої на її переживанні й прийнятті (або й відкиданні) суспільних ідеалів і цінностей. Співпрацюючи, проактивні члени суспільства можуть створити кращі умови життя завдяки накопиченню соціального капіталу, основними

вимірами якого є групи і мережі, довіра та солідарність, колективна діяльність і співпраця, згуртованість, інформація та комунікація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крупська О. Особливості взаємозв'язків ціннісних орієнтацій підлітків із цінностями їхніх батьків / О. Крупська // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 10. – С. 354-364. – (Серія «Філософські науки»).

2. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера : навч. посіб. / Г.Л. Чайка. – К. : Знання, 2005. – 442 с.

3. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становления / И. Д. Бех. – Ровно : РИО, 1991. – 159 с.

4. Богданова А. И. Формирование ценностного отношения к толерантности в условиях поликультурной образовательной среды / А. И. Богданова // Фундаментальные исследования. – 2012. – Ч. 2. – № 9. – С. 337-341.

5. Слостенин В. А. Педагогическая аксиология : монография / В. А. Слостенин. – Красноярск : СибГТУ, 2008. – 293 с.

6. Козлов К. І. Розвиток соціального капіталу в умовах політичної модернізації органів влади [Електронний ресурс] / К. І. Козлов // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2 (40). – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/4/02.pdf>.

7. Назарук О. М. Довіра як передумова формування позитивного соціального досвіду особистості / О. М. Назарук // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2012. – Т. 14. – Ч. 3. – С. 216-223.

8. Hanifan L. J. The Rural School Community Center / L. J. Hanifan // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1916. – Vol. 67 (Sep.). – P. 130-138.

Дата надходження до редакції: 02.04.2013 р.